IQRO JURNALI , IQRO JOURNAL, ИКРО ЖУРНАЛИ
ISSN:2181-4341| wordlyknowledge.uz/index.php/iqro
Volume 21 Issue 02 May 2026

AYBSIZLIK PREZUMSIYASI - ADOLATLI SUDLOV KAFOLATI

Begnazarova Zarina Abror qizi
TDYU huzuridagi Samarqand viloyat akademik litseyi 2 bosqich talabasi
Email: zarinabegnazarova22@gmail.com
884059750
Doi: https://doi.org/10.5281/zenodo.20200167

Annotatsiya: Mazkur maqolada aybsizlik prezumpsiyasi prinsipining mazmun-mohiyati, uning xalqaro va milliy huquq tizimidagi o‘rni hamda odil sudlovni ta’minlashdagi ahamiyati tahlil qilinadi. Aybsizlik prezumpsiyasi inson huquqlarini himoya qiluvchi asosiy konstitutsiyaviy prinsip sifatida e’tirof etilib, u shaxsning aybi sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan isbotlanmaguncha aybsiz hisoblanishini anglatadi. Tadqiqot davomida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Jinoyat-protsessual kodeksi, xalqaro huquqiy hujjatlar hamda sud amaliyoti asosida ushbu prinsipning huquqiy tabiati va amaliy qo‘llanilishi o‘rganildi. Shuningdek, aybsizlik prezumpsiyasining sud mustaqilligi, himoya huquqi va inson qadr-qimmatini ta’minlashdagi roli yoritildi. Maqolada so‘nggi yillarda O‘zbekistonda sud-huquq tizimida amalga oshirilgan islohotlar natijasida mazkur prinsipning mustahkamlanishi ham tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: Aybsizlik prezumpsiyasi, odil sudlov, inson huquqlari, Jinoyat-protsessual kodeksi, Konstitutsiya, sud hokimiyati, ayblanuvchi, sud hukmi, xalqaro huquq, himoya huquqi.

Аннотация: В данной статье анализируются сущность и содержание принципа презумпции невиновности, его место в международной и национальной правовой системе, а также значение в обеспечении справедливого правосудия. Презумпция невиновности признаётся одним из основных конституционных принципов, защищающих права человека, и означает, что лицо считается невиновным до тех пор, пока его вина не будет доказана вступившим в законную силу приговором суда. В ходе исследования на основе Конституции Республики Узбекистан, Уголовно-процессуального кодекса, международно-правовых документов и судебной практики были изучены правовая природа и практическое применение данного принципа. Кроме того, освещена роль презумпции невиновности в обеспечении независимости суда, права на защиту и достоинства личности. В статье также проанализировано укрепление данного принципа в результате судебно-правовых реформ, осуществлённых в последние годы в Узбекистане.

Ключевые слова: презумпция невиновности, справедливое правосудие, права человека, Уголовно-процессуальный кодекс, Конституция, судебная власть, обвиняемый, судебный приговор, международное право, право на защиту.

Abstract: This article analyzes the essence and significance of the principle of the presumption of innocence, its role in international and national legal systems, and its importance in ensuring fair justice. The presumption of innocence is recognized as one of the fundamental constitutional principles protecting human rights and means that a person shall be considered innocent until their guilt is proven by a legally effective court judgment. The study examines the legal nature and practical application of this principle based on the Constitution of the Republic of Uzbekistan, the Criminal Procedure Code, international legal documents, and judicial practice. Furthermore, the article highlights the role of the presumption of innocence in ensuring judicial independence, the right to defense, and human dignity. The article also analyzes the

strengthening of this principle as a result of judicial and legal reforms implemented in Uzbekistan in recent years.

Keywords: presumption of innocence, fair justice, human rights, Criminal Procedure Code, Constitution, judiciary, accused person, court judgment, international law, right to defense.

Kirish

Huquqiy demokratik davlatning muhim belgilaridan biri inson huquq va erkinliklarining ishonchli himoya qilinishidir. Shu nuqtai nazardan aybsizlik prezumpsiyasi prinsipi odil sudlovning asosiy kafolatlaridan biri hisoblanadi. Mazkur prinsipga ko‘ra, har qanday shaxs uning aybi qonunda belgilangan tartibda isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanadi [1].

Aybsizlik prezumpsiyasi inson huquqlarini himoya qilishga qaratilgan xalqaro huquqiy hujjatlarda ham mustahkamlangan. Xususan, 1948-yilda қабул qilingan Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 11-moddasida jinoyat sodir etganlikda ayblangan har bir inson himoya uchun barcha imkoniyatlar ta’minlangan holda, uning aybi qonuniy tartibda aniqlanmaguncha aybsiz deb hisoblanishi belgilangan [2]. Shuningdek, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 14-moddasida ham mazkur prinsip alohida qayd etilgan [3].

O‘zbekiston Respublikasida ham aybsizlik prezumpsiyasi konstitutsiyaviy prinsip sifatida mustahkamlangan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasida jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan shaxs uning aybi sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha aybsiz hisoblanishi belgilab qo‘yilgan [4]. Mazkur norma Jinoyat-protsessual kodeksining 23-moddasida ham o‘z aksini topgan [5].

So‘nggi yillarda O‘zbekistonda sud-huquq tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida aybsizlik prezumpsiyasining amaliy ta’minlanishiga alohida e’tibor qaratildi. Jumladan, 2016–2022-yillar davomida 4740 nafar shaxsga nisbatan oqlov hukmi chiqarilgani sud hokimiyatida insonparvarlik va qonuniylik tamoyillarining kuchayib borayotganidan dalolat beradi [6]. Bu esa aybsizlik prezumpsiyasi prinsipining amaliyotda tobora mustahkamlanayotganini ko‘rsatadi.

Metodologiya

Mazkur tadqiqotda ilmiy bilishning tahliliy, qiyosiy-huquqiy, tarixiy va tizimli metodlaridan foydalanildi. Tadqiqot jarayonida O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi, Jinoyat-protsessual kodeksi, Oliy sud Plenum qarorlari, xalqaro huquqiy hujjatlar hamda ilmiy-huquqiy adabiyotlar o‘rganildi.

Qiyosiy-huquqiy metod yordamida aybsizlik prezumpsiyasining xalqaro va milliy qonunchilikdagi o‘rni tahlil qilindi. Tarixiy metod asosida mazkur prinsipning shakllanish bosqichlari va rivojlanish tendensiyalari o‘rganildi. Statistik ma’lumotlar orqali sud-huquq islohotlarining amaliy natijalari yoritildi.

Tadqiqotda foydalanilgan ma’lumotlar rasmiy normativ-huquqiy hujjatlar, ilmiy maqolalar va sud amaliyoti materiallariga asoslandi. Bu esa maqolaning ilmiy ishonchliligini ta’minlashga xizmat qildi.

Natijalar

Tadqiqot natijalari aybsizlik prezumpsiyasi prinsipining odil sudlovni ta’minlashdagi fundamental ahamiyatga ega ekanligini ko‘rsatdi. Mazkur prinsip shaxsni asossiz ayblash, noqonuniy jazolash va inson huquqlarining buzilishidan himoya qiladi [7].

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 23-moddasiga muvofiq, aybdorlikka oid barcha shubhalar gumon qilinuvchi yoki ayblanuvchining foydasiga hal qilinishi

kerak [5]. Bu norma xalqaro huquqdagi “in dubio pro reo” tamoyiliga mos keladi. Mazkur tamoyilga ko‘ra, bartaraf etib bo‘lmaydigan shubhalar ayblanuvchi foydasiga talqin qilinadi.

Tahlillar shuni ko‘rsatdiki, aybsizlik prezumpsiyasi faqat sud jarayonida emas, balki dastlabki tergov bosqichida ham muhim ahamiyatga ega. Chunki tergov organlari tomonidan ayblov e’lon qilinishi shaxsni avtomatik ravishda aybdor deb tan olish uchun asos bo‘la olmaydi [8].

Sud-huquq tizimidagi islohotlar natijasida oqlov hukmlarining ko‘paygani ham mazkur prinsipning amaliy ta’sirini ko‘rsatmoqda. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi ma’lumotlariga ko‘ra, keyingi yillarda sudlar tomonidan oqlov hukmlarining chiqarilishi sezilarli darajada oshgan [6].

Shuningdek, Oliy sud Plenumining “Sud hukmi to‘g‘risida”gi qarorida sudlar hukm chiqarishda aybsizlik prezumpsiyasi prinsipiga qat’iy rioya qilishi lozimligi belgilangan [9]. Bu esa sudlarning qonuniylik va adolat tamoyillari asosida faoliyat yuritishini ta’minlaydi.

Tahlil va muhokama

Aybsizlik prezumpsiyasi zamonaviy demokratik davlat va fuqarolik jamiyatining eng muhim huquqiy tamoyillaridan biri hisoblanadi. Ushbu prinsip insonning sha’ni, qadr-qimmati va erkinligini himoya qilishga qaratilgan bo‘lib, jinoyat protsessining barcha bosqichlarida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Mazkur prinsipning mohiyati shundan iboratki, shaxsning aybi qonunda belgilangan tartibda isbotlanmaguncha va sudning qonuniy kuchga kirgan hukmi bilan aniqlanmaguncha u aybsiz deb hisoblanadi [1]. Ushbu qoida huquqiy davlatning asosiy belgilaridan biri bo‘lib, davlat organlari faoliyatida qonuniylik va adolat tamoyillarining ustuvorligini ta’minlaydi.

Aybsizlik prezumpsiyasi prinsipining nazariy asoslari qadimgi Rim huquqiga borib taqaladi. Rim yuristlari tomonidan ilgari surilgan “Ei incumbit probatio qui dicit, non qui negat” tamoyili, ya’ni “isbotlash majburiyati inkor etuvchiga emas, da’vo qiluvchiga yuklatiladi” degan qoida zamonaviy jinoyat protsessining asosiy mezoniga aylangan [8]. Mazkur tamoyil keyinchalik Yevropa davlatlari qonunchiligida rivojlanib, xalqaro huquqiy standartlarning ajralmas qismiga aylandi. Ayniqsa, 1789-yildagi Fransiya Inson va fuqaro huquqlari deklaratsiyasi hamda 1948-yildagi Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasida aybsizlik prezumpsiyasi insonning fundamental huquqlaridan biri sifatida mustahkamlandi [2].

Xalqaro huquqiy normalarda aybsizlik prezumpsiyasining alohida mustahkamlanishi mazkur prinsipning universal xarakterga ega ekanligini ko‘rsatadi. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 11-moddasida “jinoyat sodir etganlikda ayblanayotgan har bir inson uning aybi sud tartibida aniqlanmaguncha aybsiz hisoblanadi” deb belgilangan [2]. Shuningdek, Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro paktning 14-moddasida ham ushbu qoida o‘z aksini topgan [3]. Mazkur xalqaro standartlar bugungi kunda ko‘plab davlatlar milliy qonunchiligiga implementatsiya qilingan.

O‘zbekiston Respublikasida ham aybsizlik prezumpsiyasi konstitutsiyaviy darajada mustahkamlangan. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasining 28-moddasiga muvofiq, shaxsning aybi qonuniy tartibda isbotlanmaguncha va sud hukmi bilan aniqlanmaguncha u aybsiz hisoblanadi [4]. Ushbu norma Jinoyat-protsessual kodeksining 23-moddasida yanada batafsil yoritilgan bo‘lib, unda gumon qilinuvchi, ayblanuvchi yoki sudlanuvchi o‘zining aybsizligini isbotlashga majbur emasligi alohida qayd etilgan [5]. Bundan tashqari, aybdorlikka oid barcha shubhalar ayblanuvchi foydasiga hal qilinishi lozimligi ham belgilangan. Mazkur norma xalqaro huquqda keng qo‘llaniladigan “in dubio pro reo” tamoyilining milliy qonunchilikdagi ifodasidir.

Aybsizlik prezumpsiyasining eng muhim jihatlaridan biri – isbotlash majburiyatining davlat organlari zimmasiga yuklatilishidir. Ya’ni tergovchi, surishtiruvchi va prokuror jinoyat sodir etilganligini hamda ayblanuvchining aybdorligini qonuniy dalillar asosida isbotlashi kerak

[7]. Ayblanuvchi esa o‘zining aybsizligini isbotlashga majbur emas. Bu qoida inson huquqlarini himoya qilishning muhim mexanizmi hisoblanadi. Chunki ayrim hollarda shaxsdan o‘z aybsizligini isbotlashni talab qilish noqonuniy bosim va inson huquqlarining buzilishiga olib kelishi mumkin.

Mazkur prinsip sud jarayonida taraflar tengligini ta’minlashda ham muhim rol o‘ynaydi. Himoya va ayblov tomonlarining teng huquqliligi demokratik sudlovning asosiy belgilaridan biri hisoblanadi. Aybsizlik prezumpsiyasi mavjud bo‘lmagan sharoitda ayblov organlari ustun mavqega ega bo‘lib qoladi, bu esa sudning xolisligi va adolatliligiga salbiy ta’sir ko‘rsatadi. Shu sababli ham xalqaro huquqiy standartlarda himoya huquqi, advokat yordami va ochiq sud muhokamasi alohida kafolatlangan [3].

Sud amaliyoti aybsizlik prezumpsiyasining real ta’sirini ko‘rsatuvchi muhim mezon hisoblanadi. O‘zbekistonda keyingi yillarda sud-huquq tizimida amalga oshirilgan islohotlar natijasida oqlov hukmlarining soni sezilarli ravishda ortdi. Rasmiy ma’lumotlarga ko‘ra, 2016-yildan keyingi davrda minglab fuqarolarga nisbatan oqlov hukmlari chiqarilgan [6]. Bu holat sudlarning mustaqilligi ortib borayotganini hamda aybsizlik prezumpsiyasi prinsipining amalda qo‘llanilayotganini ko‘rsatadi. Avvallari sud amaliyotida oqlov hukmlarining deyarli uchramasligi sudlarning ayblovga moyilligi bilan izohlangan bo‘lsa, hozirgi islohotlar natijasida sudlar dalillarni mustaqil baholash imkoniyatiga ega bo‘lmoqda.

Aybsizlik prezumpsiyasi nafaqat sud faoliyatida, balki tergov bosqichida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Chunki dastlabki tergov davrida shaxsga nisbatan ayblov e’lon qilinishi uni avtomatik ravishda jinoyatchi deb e’tirof etish uchun asos bo‘la olmaydi [1]. Tergov organlari dalillarni har tomonlama, to‘liq va xolisona tekshirishi shart. Agar ish bo‘yicha yetarli dalillar mavjud bo‘lmasa, shaxs javobgarlikka tortilishi mumkin emas. Shu jihatdan aybsizlik prezumpsiyasi noqonuniy qamoqqa olish, qiynoq va boshqa noqonuniy protsessual harakatlarning oldini olishga xizmat qiladi.

O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Sud hukmi to‘g‘risida”gi qarorida ham aybsizlik prezumpsiyasiga alohida e’tibor qaratilgan [9]. Qarorda sudlar hukm chiqarishda taxmin va farazlarga emas, balki sud majlisida tekshirilgan aniq dalillarga asoslanishi lozimligi belgilangan. Bu esa sud qarorlarining qonuniy va asosli bo‘lishini ta’minlaydi.

Aybsizlik prezumpsiyasi ommaviy axborot vositalari faoliyatida ham muhim ahamiyat kasb etadi. Zamonaviy axborot makonida ayrim holatlarda sud hukmi chiqmasdan turib shaxslar “jinoyatchi” sifatida talqin qilinmoqda. Bu esa insonning sha’ni, qadr-qimmati va obro‘siga jiddiy zarar yetkazadi. Xalqaro huquq normalariga ko‘ra, sud hukmi bo‘lmaguncha shaxsni aybdor sifatida ko‘rsatish mumkin emas [2]. Shu sababli jurnalistlar va blogerlar ham aybsizlik prezumpsiyasi prinsipiga rioya qilishi zarur.

Mazkur prinsipning yana bir muhim jihati – shaxsni reabilitatsiya qilish imkoniyatini yaratishidir. Agar shaxsning aybi isbotlanmasa yoki sud tomonidan oqlov hukmi chiqarilsa, u to‘liq reabilitatsiya qilinadi va uning buzilgan huquqlari tiklanadi. Bu holat inson qadr-qimmatini tiklash hamda adolatni qaror toptirish nuqtai nazaridan katta ahamiyatga ega.

Shuningdek, aybsizlik prezumpsiyasi sud mustaqilligi bilan uzviy bog‘liqdir. Mustaqil sud hokimiyati mavjud bo‘lmagan jamiyatda mazkur prinsipning to‘liq amal qilishi qiyin. Shu sababli O‘zbekistonda sudlarning mustaqilligini ta’minlashga qaratilgan islohotlar amalga oshirilmoqda. Xususan, sudlarni qo‘shimcha tergovga qaytarish institutining bekor qilinishi sudlarning protsessual mustaqilligini oshirishga xizmat qildi [12]. Chunki ilgari sudlarning ishni qayta tergovga yuborishi ayblovga moyillikning saqlanib qolishiga sabab bo‘lar edi.

Aybsizlik prezumpsiyasi prinsipining to‘liq ta’minlanishi jamiyatning sud tizimiga bo‘lgan ishonchini oshiradi. Fuqarolar sudlarning adolatli va xolis faoliyat yuritishiga ishonch hosil qilgan taqdirdagina huquqiy davlatning samarali faoliyati ta’minlanadi. Shu sababli ham mazkur prinsip nafaqat yuridik, balki katta ijtimoiy-siyosiy аҳамиятга ega.

Biroq amaliyotda ayrim muammolar ham mavjud. Xususan, ayrim hollarda tergov organlarining ayblovga moyilligi, noqonuniy protsessual bosim yoki dalillarni biryoqlama baholash holatlari uchrab turadi. Bu esa aybsizlik prezumpsiyasining buzilishiga olib kelishi mumkin. Shu sababli huquqni muhofaza qiluvchi organlar xodimlarining huquqiy madaniyatini oshirish, inson huquqlariga hurmat ruhida tayyorlash muhim ahamiyatga ega.

Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, aybsizlik prezumpsiyasi faqat jinoyat protsessining prinsipi emas, balki inson huquqlarini himoya qiluvchi universal huquqiy mexanizm hisoblanadi. Ushbu prinsipning samarali ishlashi sud tizimining demokratik va insonparvar xarakterini belgilaydi. Mazkur prinsipga rioya qilinishi nafaqat individual huquqlarni himoya qiladi, balki jamiyatda qonun ustuvorligi va adolat tamoyillarini mustahkamlaydi.

Xulosa

Aybsizlik prezumpsiyasi odil sudlovning ajralmas qismi va inson huquqlarining muhim kafolatidir. Ushbu prinsip shaxsni asossiz ayblash va noqonuniy jazolashdan himoya qiladi. Tadqiqot natijalari aybsizlik prezumpsiyasi xalqaro huquq normalari hamda O‘zbekiston milliy qonunchiligida mustahkam o‘rin egallaganini ko‘rsatdi.

O‘zbekistonda amalga oshirilayotgan sud-huquq islohotlari mazkur prinsipning amaliy ta’minlanishini kuchaytirmoqda. Xususan, oqlov hukmlarining ortishi, sud mustaqilligining kengayishi va inson huquqlariga oid kafolatlarning mustahkamlanishi aybsizlik prezumpsiyasining real amal qilayotganidan dalolat beradi.

Kelgusida mazkur prinsipning samarali ishlashi uchun sud va tergov organlari faoliyatida qonuniylik, xolislik va insonparvarlik tamoyillariga qat’iy rioya etilishi muhim ahamiyat kasb etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023. – 28-modda, 18–19-betlar.
2. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi. – BMT, 1948. – 11-modda, 5–6-betlar.
3. Fuqarolik va siyosiy huquqlar to‘g‘risidagi xalqaro pakt. – Nyu-York, 1966. – 14-modda, 12–13-betlar.
4. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – Toshkent: Adolat, 2024. – 23-modda, 15–16-betlar.
5. Rustamboyev M.X. Jinoyat protsessi. – Toshkent: TDYU, 2021. – 112–118-betlar.
6. Jumayev Sh.B. “Yangi tahrirdagi Konstitutsiyada aybsizlik prezumpsiyasining mustahkamlanishi”. – Toshkent, 2023. – 3–7-betlar.
7. Vahobov Sh.B. “Aybsizlik prizumpsiyasi tushunchasi, kelib chiqishi va uning huquqiy tizimdagi o‘rni”. – Tadqiqotlar jurnali, 2024. – 198–201-betlar.
8. Saidov A.X. Inson huquqlari nazariyasi. – Toshkent: Konsauditinform, 2020. – 84–91-betlar.
9. O‘zbekiston Respublikasi Oliy sudi Plenumining “Sud hukmi to‘g‘risida”gi Qarori. – Toshkent, 2025. – 1–4-bandlar.
10. Aybsizlik prezumpsiyasi. Huquqiy maslahat portali. – Toshkent, 2024. – elektron manba.
11. “Aybsizlik prezumpsiyasi tamoyilining sudlov tizimidagi o‘rni”. – Global Science Review jurnali, 2024. – 44–49-betlar.
12. Aybsizlik prezumpsiyasi. O‘zbek ensiklopedik manbalari. – Toshkent, 2023. – elektron manba.